

Sven Lindqvists mörka spegel

– om historien vi tenderar att glömma

Hur ofta har det hänt dig att inom en kvart efter att du avslutat läsningen av en bok får du syn på en människa som läser samma bok? Speciellt om det är en bok som utkommit för närmare 30 år sen?

Boken i det här fallet är Sven Lindqvists *Utrota varenda jävel*. Jag bara måste stanna för att fråga kvinnan på caféterrassen som läser *Tappakaa ne saatana* vad hon tycker om den. Mycket bra, men hemsk, säger hon och tillägger att hon har jobbat med invandrarbarn på dagis.

– De brukar uppfostra mig när jag gör fel. Det är så lätt att komma på sig med att bete sig lite rastiskt och tillgjort.

Lindqvist ställde upp en mycket mörk spegel när han 1992 utmanade den europeiska självbilden med sin reseskildring och essä. Handlingen i boken är en bussresa i Sahara mellan Elgolea och Zinder. Men på samma gång är det en resa i kolonialismens historia och det europeiska medvetandets egocentriska hybris.

Eller egentligen är det den tredje delen i en ökentrilogi som inleds med *Bänkpress* (1988) om livet efter en skilsmässa och fortsätter med *Ökentyckarna* (1990) där Lindqvist gör upp med kolonialismen och den franska litteraturens ökenromantik.

Det var Eugène Fromentins *Un été dans le Sahara* (1857, En sommar i Sahara) som, enligt Lindqvist, inspirerade Alphonse Daudet, Théophile Gautier, Guy de Maupassant och Gustave Flaubert att resa till Afrika för att få ett förhållande till öknen.

Kolonialismens tankegods drar Lindqvist fram i ljuset ännu tydligare i *Utrota varenda jävel*. Allt medan hans fysiska rygg tar stryk under bussens gropiga färd över Saharas sanddyner skärskådar Lindqvist den vita rasens brist på moralisk ryggrad.

Det är ingen vacker bild som målas upp.

Den israeliske historikern Yuval Noah Harari skriver i *Sapiens. En kort historik över mänskligheten* (2015, תשובה תודלת רוציק, 2011) att det betecknande för människan är att vi tror på berättelser. Det har möjliggjort våra samhällsbyggen och våra religioner.

I *Utrota varenda jävel* beskriver Sven Lindqvist hur vetenskapsmän, politiker och filosofer under 1700-, 1800- och 1900-tal tillsammans slipar berättelsen om europeers överlägsenhet. Det görs så envetet att alla dåtida vita som möter en icke-europé har den berättelsen inpräntad i hjärnan.

Kärnan i tankegångarna är att ”imperialismen är en biologiskt nödvändig process som enligt naturens lagar leder till de lägre rasernas ofrånkomliga förintelse.”

Lindqvist går igenom hur berättelsen vävs. I vetenskapens namn indelade William Petty människoraserna inte bara i nationer eller folkslag utan i biologiskt skilda arter i ett opublicerat manuskript, ”The Scale of Creatures” (1676). Människan var inte längre en och odelbar, skapad av Gud.

Bland de följande att bidra var Georges Cuvier som forskat i fossil och kommit fram till att det handlade om utdöda djurarter. Det krossade bilden av ett färdigt skapat universum, där ingenting kunde läggas till och ingenting kunde dras ifrån. I sitt 4-bandsverk *Le règne animal* (1816, Djurriket) delade han in människorna i tre raser varav en ”alltid förblivit i ett tillstånd av fullständigt barbari”.

Cuviers teser fördes vidare av geologen Charles Lyell som tolkade alla geologiska fenomen som ett resultat av långsamma processer. De tomma platserna som uppstått sedan en ras dött ut har, enligt

honom, sedan övertagits av arter som är bättre anpassade till de förändrade omständigheterna.

Sedan behövdes bara Charles Darwins evolutionsteori där de bättre anpassade arterna överlever och för sina egenskaper vidare. I sin forskarnit överförde han samma teori till människorna: ”I en framtid som i århundraden räknat inte är särskilt avlägsen, kommer de civiliserade människoraserna säkerligen att utrota och ersätta de vilda raserna överallt i världen” skrev han i *Människans härkomst* (orig. *The Descent of Man*, 1871).

Det fanns dessutom historiska bevis på att så hade skett. Det första folket som förintades av den europeiska expansionen var guancherna, ett berbertalande stenåldersfolk som bodde på Kanarieöarna. Spanjorerna krigade mot dem från 1478 fram till 1496. Men sist och slutligen var det bakterier som bestämde krigets utgång. År 1541 dog den sista guanchen.

Samma drama upprepades sedan i uppförstorad skala på de amerikanska kontinenterna, som vi vet.

Utrota varenda jävel interfolieras av Lindqvists barndomsminnen och mardrömmar, den ena brutalare än den andra. Det är som om materialet han handskas med gör honom orolig och hudlös. Drömmarna plågar honom.

Ställvis faller berättelsen isär i ett nu där resan går vidare bland människor på resa som artigt klarar resans strapatser tillsammans och en blodig dåtid där en lokal främling var någon som utan tvekan kunde dödas. Världen betraktas genom rasismens raster på ett sätt som ställvis blir lite övertydligt.

Lindqvist, som släpar på sin ordbehandlare till det ena sandiga hotellrummet efter det andra, har som mål att koppla ihop den europeiska, och speciellt då brittiska, expansionspolitiken med det tyska begreppet *Lebensraum*.

När Hitler anföll österut för att få mera utrymme för den ariska tyska rasen gjorde han vad engelsmän, belgare, spanjorer och fransmän gjort i hundratals år, hävdar Lindqvist. Sedan var steget inte långt till att behandla de europeiska judarna på samma sätt som ursprungsbefolkningarna på de amerikanska och afrikanska kontinenterna blivit behandlade – att utrota dem.

Förintelsen var en slutpunkt på en utveckling som, om vi bara vill se den, finns där, hävdar Lindqvist. Hans tes är omdebatterad. Men man kunde numera hävda att det viktiga inte är att debattera varianter av utrotning, utan att inte blunda för det tankegods och den blodiga praxis som Europa hållit sig med.

Titeln för sin essä har Lindqvist lånat från Joseph Conrads roman *Mörkrets hjärta* (*Heart of Darkness*, 1902). Där berättar sjömannen Marlowe om sina erfarenheter från Belgiska Kongo där hans uppgift var att hämta hem en person vid namn Kurtz.

Denna Kurtz har levererat mer elfenben än någon annan vit man. Men ingen har hört av honom på en lång tid. När han hittas sjuk och vansinnig hittar Marlow i hans prydliga anteckningar i

slutet meningen ”*Exterminate all the Brutes*” som ett ohyggligt post scriptum.

”Kurtz tillhör en kultur övertygad om att privata laster leder till allmänna dygder, att själviska handlingar driver nationen som helhet framåt – sådan är ju alltjämt vår religion – och han finner, när denna människosyn provas, att ondskan bryter fram. Han trodde att han kom som en representant för det högsta goda men fann då han endast hade sig själv att rätta sig efter, att han förvandlades till det högsta onda”, skriver Olof Lagercrantz i *Färd med Mörkrets hjärta*.

Vad Kurtz egentligen har gjort får läsaren inte veta. Men vi får veta att hans stuga är omgärdad med människoskallar spetsade på pålar. Lindqvists poäng med att hänvisa till *Mörkrets hjärta* är att läsarna i början av förra seklet inte behövde få grymheterna utskrivna. De kunde mycket väl föreställa sig vad Kurtz sista ord ”*the Horror, the Horror*” kunde tänkas innebära.

Lindqvist presenterar också förebilder för denna Kurtz, nämligen ledarna för 1898 års centralafrikanska expedition kaptan Voulet och löjtnant Chanoine. Två ”mästare på att bränna byar och mörda infödingar”.

Deras order är att ställa området mellan Niger och Tchadsjön ”under franskt beskydd”. Men till slut, efter att ha plågat området med oerhörd grym-

---

het, vill de själva ta makten och upprätta ”ett starkt och ogenomträngligt kejsardöme, omgivet av vattenlös öken”. Till slut blir de skjutna av sina svarta officerare. Vilket inte hindrar de vita officerarna i sällskapet från att fortsätta erövringståget.

Klassiker kännetecknas av att de läses och lever. Efter att jag valt att skriva om *Utrota varenda jävel* upptäcker jag att HBO Nordic visar Raoul Pecks fyrdelade dokumentär *Exterminate All the Brutes*. Den är till stor del baserad på Lindqvists bok. Han finns med i bilder från sitt arbetsrum. Peck kallar honom sin vän och citerar boken i långa stycken.

I slutet tackas han. Lindqvist avled i maj 2019.

Där Lindqvist fokuserar på Afrika riktar Peck också blicken mot USA. Då börjar berättelsen med utrotningen av Nordamerikas urbefolkning. Det var en systematisk slakt som drog över hela den nordamerikanska kontinenten. Till slut fick mördarna betalt för varje död indian. Folkmord är vad USA

bygger på, hävdar Peck.

”Vägen till Auschwitz leder raka vägen till Amerikas hjärta”, säger Peck.

Det finns många paralleller att dra till vår tid. Bland annat att numera behöver de som vill tjäna pengar på Kongos naturresurser inte längre skicka sina assistenter att svettas i djungeln för att skaffa det begärliga. Idag är det den globala handeln som ser till att barn och vuxna i Kongo riskerar livet i djupa schakt för att gräva fram den begärliga blå mineralen kobolt.

Fortfarande gäller Sven Lindqvists första och sista ord i boken: ”Det är inte kunskap vi saknar. Vad som fattas oss är mod att inse vad vi vet och dra slutsatserna.”

Min korta diskussion med den främmande kvinnan som läste Lindqvist på caféterassen var en påminnelse om det.

ANNA DÖNSBERG